

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ПРОБЛЕМА ПРОФІЛАКТИКИ КСЕНОФОБІЇ СЕРЕД МОЛОДІ В
МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 10-282 Мз групи
Спеціальності 081 «Право»
Освітньо-професійної програми «Право»
Бєлєста Яна Вадимівна

Керівник: к.ю.н., доцент **Гавловська А.О.**

Рецензент:

заступниця декана Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ
д.ю.н, професорка **Галунько В.М.**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Загальнотеоретичні основи профілактики ксенофобії серед молоді.....	6
1.1. Поняття та зміст ксенофобії.....	6
1.2. Сутність психологічного розвитку молоді як потенційна основа розвитку ксенофобії.....	13
РОЗДІЛ 2. Правовий механізм профілактики ксенофобії серед молоді.....	20
2.1. Профілактика ксенофобії серед молоді: передумови, склад правовідносин.....	20
2.2. Заходи та механізм профілактики ксенофобії серед молоді.....	26
ВИСНОВКИ.....	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Ксенофобія як негативне соціально-правове, політичне та державне явище була притаманна людству протягом всього його історичного розвитку, оскільки часто «чужинці» несли загрозу життю та благополуччю людини та народу. В світлі подій в Україні останніх років (зокрема, Революції Гідності, гібридної війни РФ проти України, тимчасової окупації частини території держави, збільшення міграційних потоків, розвитку націоналістичних та екстреміських рухів тощо) значно підвищився рівень різних проявів ксенофобії в нашій державі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційна робота виконана згідно з ініціативною темою кафедрою національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права ХДУ - «Теорія та практика реформування галузевого законодавства України» (№ 0118U006817).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження виступає комплексний аналіз проблеми профілактики ксенофобії серед молоді.

Мета кваліфікаційної роботи визначає наступні завдання:

- 1) проаналізувати загальнотеоретичні основи профілактики ксенофобії серед молоді;
- 2) розкрити поняття та зміст ксенофобія;
- 3) дослідити сутність психологічного розвитку молоді;
- 4) охарактеризувати правовий механізм профілактики ксенофобії серед молоді;
- 5) проаналізувати передумови та склад правовідносин профілактики ксенофобії серед молоді.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини в сфері формування та реалізації молодіжної політики.

Предметом дослідження є проблема профілактики ксенофобії серед молоді.

Методи дослідження. Методологію дослідження склали такі методи, як:

- структурний метод;
- правовий метод;
- логічний метод;
- метод системного аналізу;
- історично-правовий метод;
- формально-юридичний метод;
- порівняльно-правовий метод.

Практичне значення кваліфікаційної роботи. Висновки та результати дослідження можуть бути застосовані у подальших наукових дослідженнях з визначеного предмету та об'єкту кваліфікаційної роботи, а також при викладанні таких освітніх компонентів, як «Адміністративне право», «Соціальне право», «Соціологія права».

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження були представлені на II-му дискусійному форумі «Сучасні проблеми державотворення та право» організованому ГО "ЧОРНОМОРСЬКА БІЗНЕС ЛІГА" (29 листопада 2021 р., м. Херсон).

Структура кваліфікаційної роботи складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ КСЕНОФОБІЇ СЕРЕД МОЛОДІ

1.1. Поняття та зміст поняття «ксенофобія»

Останніми роками особливо актуальною є проблема упередженого ставлення молоді до представників інших націй та етнічних груп. Такі процеси в країнах відбуваються незважаючи на Декларацію принципів толерантності, прийняту ЮНЕСКО (1995 р.), яка зауважує загрозу глобальної ксенофобії та необхідність виховання громадян у дусі толерантності, подолання у них нетерпимості до інших, як ефективного засобу запобігання ксенофобії [1].

Так, п1.ст. 3 Декларації принципів толерантності визначає "Терпимость как никогда ранее важна в современном мире. Мы живем в век глобализации экономики и все большей мобильности, быстрого развития коммуникации, интеграции и взаимозависимости, в век крупномасштабных миграций и перемещения населения, урбанизации и преобразования социальных структур. Каждый регион многолик, и поэтому эскалация нетерпимости и конфликтов потенциально угрожает всем частям мира. От такой угрозы нельзя отгородиться национальными границами, ибо она носит глобальный характер" [1].

Стан дослідження рівня толерантності в Україні відображено у результатах щорічного моніторингу, який проводиться Інститутом соціології НАН України [2, с. 66].

Ксенофобія є багатогранним явищем, тому неможливо розрізнити конкретну причину, як у внутрішній, особистісній сфері молоді особи, так і у сфері зовнішніх соціальних процесів в суспільстві та державі. Це не лише проблема внутрішнього світу людини, орієнтації особистості

(світогляд, цінності, інтереси, мотиви тощо), а й політичні та економічні події [3, с. 166].

В певний момент комплексний вплив внутрішніх і зовнішніх факторів запускає причинний механізм ксенофобії.

Причини ксенофобії

Внутрішні особисті причини ксенофобії:

1. Біологічні внутрішні причини ксенофобії.

Багато антропологів, зоопсихологів, етнологів та інших дослідників тварин спостерігали подібні прояви ксенофобії в дикій природі. Тварини проявляли біологічну ксенофобію до представників інших зграй, тобто ксенофобія є інстинктивним проявом біології тварин.

Науковці зазначають, що ворожість до інших виникла не лише через потребу захисту власної території проживання [4, с. 149] але й є інстинктом самозбереження, який забезпечує співпрацю та довіру представників однієї статі/племені. Даний інстинкт ще називають "сліпий інстинкт", що спонукає до самозахисту. Такий "страх" і "підозра" щодо "інших" є, як правило, природною реакцією живого організму (або групи організмів - статі, племені, етнічної груп) до іншим "аутсайдерів".

Фактично ксенофобія – це частковий прояв інстинкту самозбереження, який проявляється як на індивідуальному, так і на загально-етнічному рівні.

Іншою біологічною основою ненависті до індивідів, які відрізняються від більшості, є інстинкт етологічної ізоляції. Мутації призводять до симптомів, які значно відрізняються від норми, встановленої іншими членами групи. Тобто біологічні особи агресивні до тих, хто відрізняється від загальної більшості. Цей інстинкт можна спостерігати у молоді, які влаштовують страйки, бойкотують вимоги та вчиняють агресивні бійки з однокласниками, які відрізняються від «сірої маси». За популярними сучасними тенденціями вони фіксують свої дії

на камери мобільних телефонів і поширюють їх серед однолітків, тим самим поширюючи негативне ставлення до тих чи інших дітей принижуючи «інших».

Біологічний аспект підтверджує можливість переростання ворожості в активну дію (агресивна ксенофобія). В основі ксенофобії лежить страх, який у свою чергу може перерости в агресію – так само, як агресія супроводжується страхом, що є взаємопов'язаними факторами.

Зокрема, «поява або наближення іншої особи свого чи іншого роду, якщо намір не зрозумілий, викликає напругу, настороженість, тобто легку форму страху. Якщо намір не з'ясується, страх посилюється, тому агресія виникає активно» [5].

Реакція настороженості на людей, які відрізняються від більшості людей, є ідеологічно «нормальною», однак це не означає, що расизм і шовінізм виправдані на біологічному рівні. Етологи порівнюють це з хворобою, при якій людина не відчуває можливості духовного збагачення шляхом вивчення іншої культури, що впливає на адаптацію, стабільність і виживання в природному контексті.

Прикладом цього є прояв ксенофобії щодо біженців та мігрантів, оскільки вони претендують на обмежені ресурси: житло та працевлаштування. Недостатня кількість ресурсів загострює проблему життя у відповідному соціумі, що може стати основною причиною ксенофобії.

Соціально-психологічні причини – до цієї групи причин ксенофобії відноситься страх перед невідомим, формування ворожості до інших. В основі психологічного генезису проблеми нетерпимості лежить почуття переваги лише тому, що конкретний громадянин та представники його нації/етносу «перевершують» іноземців (т.з. ідея титульної нації/етносу).

Загалом нерівність між націями створює передумови для стосунків «ми кращі за них» - «ідея вродженої, оригінальної,

одноразової нерівності між різними расами є однією з найпоширеніших і найдавніших ідей» [6, с. 46]. Що, на думку автора, виступає підставою та базою для переваги кожного народу над сусіднім народом через відчуття переваги і вищості.

Здатність самоствердитися лише за належністю до титульної нації має особливе значення для маргінальних елементів, які не в змозі реалізувати себе через свої досягнення. Така позиція дозволяє людині виправдати свою некомпетентність, інертність та бездіяльність, адже факт належності до певної нації автоматично стає основою для підвищеної самооцінки.

Безперечно, кожна людина виховується в певному соціальному середовищі, відповідно до його культурних норм і традицій. Така особа апріорі вважає, що звичаї його нації/етносу досконаліші за інших. Теорія субкультур, висунута Чиказькою школою соціології та психології, підкреслює, що людина в цілому розвивається відповідно до цінностей і норм навколишнього середовища, не розуміючи і не ослабляючи розуміння культурних цінностей. Носіїв нових традицій, як і їхню культуру, розуміють через призму етноцентризму, тобто через цінності свого народу.

Що відповідає наступній нормі: «проблема виникає лише тоді, коли ці реальні чи уявні відмінності підносяться до основної категорії якості, стають ворожим психологічним ставленням до певного етносу, проявами дискримінація, яка розділяє народи і виправдовує політику ксенофобії» [7, с. 198].

Коли певну націю порівнюють з іншою, самосвідомість громадянина опиняється під загрозою. Якщо представники інших народів ще слабкі і культурно не розвинені, то їм можна диктувати умови життя. Але, швидше за все, відбудеться зворотний сценарій – рідна нація не переможе. Шанси «п'ятдесят на п'ятдесят» посилюють тривогу щодо наслідків порівняння «я» з «іншими», що призводить до

відсутності ставлення та бажання порівнювати «інших» як загрозу. Щоб досягти виграшного результату, нація порівнює себе з менш розвиненою (на її думку) нацією або не бачить неприємних для себе моментів. «Оскільки будь-яке порівняння між групами приховує прагнення підвищити самооцінку, людина неминуче обирає того, хто підтверджує перевагу її групи над іншими» [8, с. 84].

Досвід контакту з новою нацією є неприємним або нищівним, оскільки може призвести до переоцінки власної культури, що ставить під загрозу власний образ та цінність.

При дослідженні ксенофобії науковці зазначають, що «тільки коли групи людей об'єднуються, зростають чисельністю, стають цивілізованими та добрішими один до одного, то аксіома абсолютної нерівності і, перш за все, расової ворожнечі, руйнується і викликає сумнів» [6, с. 47].

Сприйняття людиною своєї особистості та влади є однією з причин нетерпимості. Той, хто відмовляється визнавати власну недосконалість, свою меншовартість перед титульною нацією і не прагне підкоритися її волі, стає не лише «іншим», а й «ворогом».

В історичному контексті це підтверджують приклади завойовників і поневолених народів, які вели «правильне» життя – «вона (нація) бачить у всьому, що відрізняється від неї, перешкодою для своїх завоювань, а тому вимагає від підкорених народів повного перетворення» [6, с. 55].

Таким чином, в історії народів поширилося переконання, що варварського існування в історії людства – це те саме, що дитинство у житті людини, і чим нецивілізованіша нація, тим вона молодша. Таким чином, «альфа» — люди, які впевнені у своїй унікальності, — визначають відстань між «ми» і «вони». Протистояння і протиставлення «ми» і «вони» є «суб'єктивною стороною кожної справжньої людської спільноти» [9, с. 108].

Відсутність цінностей, що об'єднують також відіграє важливу роль у розвитку ворожості до незнайомців. Конфлікти між етнічними групами призводять до їх групової ізоляції та відсутності спільних цінностей, які сприяють взаємній співпраці – «лише єдине релігійне переконання чи тривале існування в межах певного соціального простору може запобігти ворожнечі етнічних груп і створити умови для їх об'єднання» [10, с. 282]. Якщо систему цінностей атакують і замінюють чужими цінностями, це призводить до етнічного конфлікту.

Соціально-політичні причини ксенофобії – проявляються у соціально-політичних умовах існування представників інших держав та націй, що ґрунтується на тезі «ненависть до чужого/іншого — головна пружина політики» [6, с. 59].

В умовах політичних трансформацій та розпаду держав етнічність стає найефективнішим і найшвидшим способом політичної мобілізації.

Як зауважують, окремі науковці «ксенофобія може свідомо використовуватися в різних ідеологічних маніпуляціях, у тому числі як головна мета здійснення внутрішньої та зовнішньої політики. Складова окремих ксенофобських «проектів» - нацизм (ненависть до інших етнічних груп), за релігійна ознака (ненависть до невірних, єретиків)» [4, с. 148].

Ксенофобія використовується в політичних технологіях для впливу на виборців. Якщо не вдається перемогти на виборах, заручившись симпатією всіх громадян держави, ефективно розділити електорат і провести окрему кампанію для кожного з них. Стратифікація дозволяє кандидату бути «своїм героєм», підвищити свій рейтинг, отримати підтримку електорату – представників певних груп.

У політиці ксенофобія свідомо використовується як стабілізуючий механізм «образу ворога», що регулює життя суспільства, відволікаючи населення від поточних проблем у державі. Ідеологічна

форма ксенофобії реалізується в політичній ідеї, що виникла в період страждань, випробувань, потрясінь у житті держави та народу. Крім того, політики використовують його, щоб обмежити потік міграції через специфічну форму – мігрантофобію.

Імідж ворога є необхідною складовою державної політики (особливо в тоталітарних державах). Це вкрай необхідно в разі роздробленості громадян та недостатнього функціонування національної ідеї. «Ворог» (навіть якщо загроза є тимчасовою) об'єднує людей у їхніх зусиллях протистояти «злу». Люди починають бути «друзями» та «дружити проти представників інших соціальних груп, націй, держав». Це для них загальний, об'єднуючий фактор, доказ солідарності та єдності «етнічного» підходу.

Цей аспект ксенофобії часто використовується політичними силами – «етнічна ксенофобія виходить на більш високий рівень – державна ненависть до «іноземців» успішно розпалюється власними діями (терористичними актами) та національною політикою: ксенофобія під час війни є необхідною умовою її успіху. Щоб війна була легалізована, вона повинна мати підтримку частини населення, що свідчить про позитивну переоцінку ксенофобії» [11, с. 60].

Крім того, кризова ситуація впливає на почуття ідентичності громадян. В умовах соціокультурної кризи руйнується «образ світу» і втрачаються значення, які члени спільноти будують на своїй ідентичності. Людина відчуває свою участь у цій справі як громадянин держави, визнає себе представником цієї нації. Але в умовах кризи вона повинна нести відповідальність (принаймні внутрішню) за перевагу своєї держави та нації над іншими, що сприяє виникненню внутрішнього конфлікту самоідентифікації.

Таким чином, дослідивши причини ксенофобії, можна зробити висновок, що ворожість до «чужих» та «інших» носить поліетіологічний характер. Воно має внутрішні механізми, які запускають феномен

ксенофобії, ґрунтується на біологічних і психологічних принципах і загалом знаходиться в особистісній сфері людини, особливо молодій особи. Нарешті, існують зовнішні причини, які нав'язуються людині шляхом маніпуляції цими внутрішніми факторами. Якщо ліквідація зовнішніх причин ксенофобського впливу на молодь покладається на державу, то внутрішні причини ксенофобії можна і потрібно усувати шляхом профілактичної роботи серед молодих осіб.

Ця вікова група знаходиться в групі ризику розвитку ксенофобії. Тому необхідно налагодити максимально ефективну профілактичну роботу щодо запобігання ксенофобії.

На думку А.О. Гавловської ксенофобія «це соціально-правове явище, що виражається у психічних станах та почуттях, переконаннях індивіда, групових ідеях та ідеології суспільства і характеризується в негативному відношенні до представників інших етнічних, релігійних, політичних, культурних та економічних груп і формацій» [12].

Поняття ксенофобії розуміється як:

- страх перед незнайомцями;
- ненависть та нетерпимість до чужого і незвичного;
- особливий менталітет суспільства та його представників, що виражається негативним відношенням до представників інших соціальних груп та верств;
- нав'язливий стан не прийняття інших ідей, людей, способу життя тощо.

1.2. Сутність психологічного розвитку молоді як потенційна основа розвитку ксенофобії

Психологічний розвиток особистості розкривається у наступному:

- природа людської психіки біосоціальна, а розвивається людина як особистість, вростаючи в суспільне середовище, культуру соціуму, систему суспільних відносин і спрямовується цей процес навчанням і вихованням у його різних формах;

- джерелом розвитку особистості стають внутрішні суперечності, які виникають в її житті і які зумовлені її ставленням до навколишнього середовища, реальними успіхами та невдачами, порушенням рівноваги між особою і суспільством;

- розвиток особистості триває у діалектичному взаємозв'язку, нові орієнтації народжуються в старих, зберігають в собі багато чого з них і водночас вміщують нові риси і можливості;

- особистість розвивається як «система систем», «структура структур».

Для вивчення процесу формування ціннісних орієнтацій молоді ми вважаємо також значущими два сучасних визначення розвитку, що ґрунтується на:

- 1) на прогресивних змінах, які ведуть до вищих рівнів диференціації й організації;

- 2) на процесі спрямованих, незворотних та закономірних змін, що ведуть до виникнення якісних, кількісних та структурних змін психіки і поведінки особи.

Як зауважують науковці “попередні ступені особистості внутрішньо пов'язані з наступними. Кожний ступінь – це стан її процесів і властивостей, їх певна структура, а розвиток – перехід з одного стану в інший... Це перетворення станів живої системи, в якій те,

що було, не зникає безслідно, а зберігається якоюсь мірою і продовжує діяти у теперішньому часі... Те, чого досягнули раніше, не лише входить до складу новоутвореної структури, а й зазнає в ній тих чи інших змін. При цьому одні досягнення... діють упродовж усього онтогенезу, а інші... відживають” [13, с. 122].

Розвиток ціннісних орієнтацій як системи базується на загальних засадах психічного розвитку особи.

Серед них можна виділити такі:

- принцип постійного динамічного дисбалансу як джерело розвитку системи. Цей принцип взятий з біології. Він був сформульований Е. С. Багером у середині 30-х років ХХ століття як «принцип стійкого дисбалансу живих систем». У психології цей принцип використовував і розвивав Д. Узнадзе.

Сучасна синергетика, розкриваючи закони еволюції та самоорганізації складних систем, підкреслює, що без нестабільності не буває розвитку, що лише системи далекі від рівноваги, а системи, що перебувають у стані нестабільності, здатні самостійно організовуватись і розвиватися. Нестабільність означає розвиток, розвиток відбувається в результаті не тільки нестабільності, але й роздвоєння, випадковості [14];

- принцип взаємодії тенденції до підтримки та зміни системи як умови розвитку. Цей принцип визначає, що генотип захисної тенденції, психодинамічні характеристики саморегуляції, і навпаки, схильність до змін - індивідуальна мінливість системи до адаптації до середовища.

Індивідуальна мінливість системи є універсальним принципом розвитку будь-якої системи як умовою історичної мінливості системи в цілому [15];

- принцип диференціації-інтеграції як критерій розвитку системи. Цей принцип також є загальним для розвитку будь-якої системи та ґрунтується на тезі, що розвиток – це завжди поступове посилення диференціації, ієрархічної інтеграції та централізації [16, с.

74]. Показниками розвитку є: синкретизм-дискретність, дифузія-фрагментація, невизначеність, жорсткість-пластичність, лабільність-стійкість.

Процес розвитку особистості досить ґрунтовно аналізує сучасний психолог О.Асмолов. Він розкриває питання співвідношення спадковості та соціального середовища в розвитку людини з позицій історико-еволюційного підходу.

Взявши за основу пояснення психології особистості науковці вважають, що особистість не ототожнюється з індивідом, а є особливою якістю, яку здобуває індивід у суспільстві, в сукупності відношень, суспільних за своєю природою, в які індивід залучається, що особистість є надсистемною і тому “надчуттєвою” якістю, хоча носієм даної якості виступає індивід з усіма його вродженими і набутими властивостями, що ці властивості складають тільки умови (передумови) функціонування і формування особистості.

В основі цієї схеми - спільна діяльність, через яку здійснюється розвиток особистості в соціально-історичній системі. “Центром” особистості є те, що породжується в різноманітних діяльностях, те, заради чого людина використовує набуті для неї особистісний смисл, соціальні норми, цінності, ідеали, у тому числі й індивідуальні властивості в своєму житті.

На певному етапі розвитку особистості відбуваються зміни взаємовідношень між особистістю і діяльностями, які її породжують. “Спільна діяльність в конкретній соціальній системі, яка досі детермінує розвиток особистості, але особистість, все більше індивідуалізуючись, сама вибирає ту діяльність, а часом і той спосіб життя, які визначають її розвиток. Іншими словами, в ході життя виявляється перехід від режиму уживання, засвоєння культури – до режиму конструювання різних соціальних світів” [18, с. 189].

Виявляється, що тут мова іде про ще один основний елемент механізму розвитку особистості – психологічні новоутворення, які визначають свідомість людини, її відношення до середовища та життя. Вони є узагальненим результатом усього психічного розвитку людини протягом попереднього періоду життя. Серед цих новоутворень відповідне місце займають ціннісні орієнтації особистості.

Якщо індивідуальні властивості людини (задатки, темперамент тощо) є передумовою дії механізму розвитку людини в цілому і її особистості зокрема, то джерелом розвитку особистості є соціальна ситуація розвитку, соціально-історичний спосіб життя.

У сучасній соціологічній літературі спосіб життя визначається як система видів життєдіяльності, соціальних груп і особи, спричинених соціально-економічними умовами їх діяльності. Він відображає діяльнісну сферу людського буття. Спосіб життя індивіда і соціальних груп визначається як загальними, так і конкретними обставинами їх соціально-економічного буття, але тільки в кінцевому підсумку. За одних і тих самих умов праці, при одному і тому ж рівні доходу, освіти тощо індивіди і їх групи можуть демонструвати різні види життєдіяльності, вести різний спосіб життя [19, с. 593].

Підхід до соціально-історичного способу життя як джерела розвитку особистості дозволяє дослідити її розвиток на перетині двох осей в одній системі координат – вісі історичного часу життя людини і вісі соціального простору її життя [18, с. 191].

Поняття “соціально-історичний спосіб життя” виражає конкретно історичний характер детермінації розвитку особистості, невід’ємність розвитку особистості від розвитку соціальної системи. “Соціально-предметні особливості способу життя виступають як джерело розвитку особистості, потенційні можливості розвитку особистості тим чи іншим життєвим шляхом, вибору нею різних видів діяльності” [18, с. 291].

Особливості соціально-історичного способу життя не автоматично, не самі по собі визначають розвиток особистості, а опосередковуються наступними чинниками:

а) відношенням до типів життєдіяльності, соціальних цінностей, норм учасників спільної діяльності;

б) оцінкою учасників спільної діяльності і самою особистістю її індивідуальних властивостей (задатків, темпераменту тощо);

в) мотивами і цілями, задля яких живе дана конкретна людина [18, с. 291].

Це означає, що соціально-історичний спосіб життя об'єктивно має ціннісно-орієнтаційний потенціал, закладений як в результатах розвитку, так і в програмі розвитку суспільства, але він не обов'язково має стати ціннісною орієнтацією особистості.

Очевидно, що соціально-історичний спосіб життя не можна вважати складовою процесу розвитку особистості. Він може розглядатися як важливий елемент соціальної ситуації розвитку по відношенню до людини, яка є системою соціальних відношень, системою соціальної взаємодії. Саме соціальна ситуація розвитку виступає в якості основної умови особистісного розвитку і основним його механізмом. Тому в умовах одного і того ж соціального способу життя індивіди інколи демонструють різні види життєдіяльності, для них характерний різний стиль життя.

Соціальний стан розвитку змінює людину відповідно до того, як вона намагається змінити своє місце у світі, усвідомлюючи, що її можливості не збігаються з її ідеальним «я». Якщо людина не в змозі змінити соціальну ситуацію, то виникає суперечність між стилем її життя та можливостями, виникає криза розвитку особистості - один з основних елементів психологічного розвитку.

Протиріччя, що складають сутність кризи, набувають різних форм, але насамперед вона створює важливі емоційні переживання,

іноді впливає на дії людини, змінює її ставлення до інших людей. У той же час вони сприяють формуванню нових цінностей і соціальних відносин. Вступ до закладів вищої освіти є одним із яскравих прикладів зміни місця особистості в соціальному світі та соціального статусу особистості.

Слід зауважити, що молоді люди не можуть адаптуватися до існуючих норм, діяльності та нових форм взаємодії в новому суспільстві та соціальному інституті. Про постконвенційний рівень свідчить розвиток автономної системи етичних цінностей, орієнтованої на власні моральні принципи [20, с. 113].

Виділяють шість стадій розвитку емоційних відносин, які відображають динаміку емоційної оцінки власних взаємин з іншими людьми.

Егоцентрично-позаособистісна (початкова) стадія характеризується відсутністю диференціації причин власних емоційних реакцій.

Другий етап особистісних взаємин, характеризується некритичним прийняттям емоційної оцінки дорослих.

Третій міжособистісний етап, що характеризується появою здатності до емоційної децентралізації. Дитина орієнтується на емоційні оцінки групи однолітків, визнаючи рівність оцінок кожного.

Четвертий - психологічний етап, що визначається поділом людей за їх емоційними особливостями. Це етап емоційної самооцінки та оцінки інших людей, етап первинної систематизації уявлень підлітків про цінності. Невідповідність системи цінностей особистості системі цінностей соціального середовища призводить до формування негативного ставлення або адаптації до реальності.

П'ятий етап автономії – це подолання протиріччя між внутрішніми цінностями та зовнішнім особистісним самовизначенням.

Шостий вищий інтегративний етап емоційного розвитку, характеризується цілісністю, послідовністю, гармонійністю цінностей людини і суспільства.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРОФІЛАКТИКИ КСЕНОФОБІЇ СЕРЕД МОЛОДІ

2.1. Профілактика ксенофобії серед молоді: передумови, склад правовідносин

Передумовами необхідності проведення профілактики ксенофобії серед молоді в Україні є існування таких молодіжних утворень та рухів як:

- «Скінхеди Спектрум»;
- «Біла Влада»;
- «Кров та Честь»;
- «Світова Церква Творця Рутенія»; є прояви булінгу серед молоді тощо.

Серед передумов формування ксенофобії в українському суспільстві слід зазначити такі:

- історичний розвиток української держави та народу, що був змушений вести національно-визвольну війну з іншими державами;
- формування страху перед "іноземцями" в тоталітарному радянському суспільстві. В різний час до них входили: дворяни, купці, священники, «кулаки», представники громадських рухів та інших партій, представники капіталістичних держав, «вороги народу»;
- соціально-політична криза останніх років в Україні [12];
- ведення гібридної війни проти України з боку РФ тощо.

Слід також зауважити, що Україна – це багатонаціональна країна, в ній компактно проживають представники 130 народностей та націй.

Злочини проти расизму та ксенофобії – нове явище для української громади. Тому необхідна пильна увага з боку влади,

громадських організацій, місцевих адміністрацій та навчальних закладів, адже проблема зростання ксенофобії та расизму з кожним роком стає все більш актуальною. Слід враховувати такі тривожні тенденції в нашій державі, як :

- зростання злочинів на ґрунті ненависті (збільшення нападів на людей інших етнічних, релігійних чи соціальних груп);
- зростаюча фобія перед мігрантами: пропаганда (у тому числі офіційна) упередження щодо мігрантів як «загрози добробуту та безпеці держави»;
- зростання локальних конфліктів і зіткнень на етнічному ґрунті;
- ведення гібридної війни, розв'язаної РФ по відношенню до України на ґрунті ідеї «руського миру» та інше [22, с. 78]§
- використання в ЗМІ штампів ксенофобії з національною ознакою – наприклад, «кавказька злочинна група».

На подолання таких проявів в державі приймаються відповідні НПА.

Зокрема, «План заходів щодо протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2008-2009 роки» визначає наступне: «Здійснювати комплекс профілактичних заходів, спрямованих на виявлення та запобігання конфліктних ситуацій та осіб, схильних до вчинення злочинів на расовому та етнічному ґрунті щодо іноземців та осіб без громадянства. Посилити роботу щодо попередження, розслідування та розкриття протиправних дій, пов'язаних з проявами вандалізму, які містять ознаки розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності або образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями» [23].

Аналіз проблеми показує, що, незважаючи на перші кроки, зроблені для вирішення проблеми ксенофобії та расизму в Україні сьогодні, ефективна система боротьби з ненавистю, агресією та

екстремізмом досі не сформована та не достатньо розвинена. У суспільстві нарастають деструктивні процеси, є підстави для політичних, соціальних, національних та релігійних конфліктів. Тому запобігання поширенню екстремістських настроїв слід розглядати в загальному контексті забезпечення суворого дотримання прав людини та безпеки громадян.

Різновидом ксенофобії є «расова дискримінація». Поняття расової ксенофобії визначено Міжнародною конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації «в цій Конвенції вислів "расова дискримінація" означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, ґрунтовані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя» [24].

Положення даної Конвенції підкреслює рівність усіх перед законом та захист їх прав і свобод, у тому числі права на особисту безпеку та захист від насильства чи держави, поширення ідей на основі расової переваги чи ненависті, розпалювання расової дискримінації, вчинення актів насильства проти будь-якої раси або розпалювання расизму. Конвенція передбачає відповідальність перед законом за таку підтримку, оголошуючи такі дії злочином.

Расова дискримінація стосується не тільки ознак раси чи кольору шкіри, але й питань:

- етнічного походження;

- національного походження;
- родового походження.

Окремим видом расової дискримінації є сегрегація.

Як зазначено в словнику іншомовних слів сегрегація – це «вид расової дискримінації, який полягає в різних формах відокремлення кольорових від білих» [25].

Ізоляція в сегрегації є важливою складовою ксенофобії. На думку Н.В.Паніної, національна ізоляція людей, які не бажають бачити представників інших національностей громадянами своєї країни, називають прихованою формою ксенофобії, «схильністю до ксенофобії» [29, с.28].

Апартеїд близький до цього поняття та виступає різновидом ксенофобії. «Апартеїд – це крайня форма расової дискримінації та сегрегації, при якій цілі групи населення країни ставляться в залежності від расової приналежності в різко нерівноправне становище порівняно з іншими групами населення, позбавляються або істотно обмежуються в політичних, громадянських і соціально-економічних права аж до ізоляції в спеціальних територіальних резерваціях з метою встановлення та підтримки панування однієї расової групи над інший або її систематичного гноблення» [26].

Захист від апартеїду передбачено у Міжнародній конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього, яка була прийнята ООН за ініціативою Радянського Союзу. Дана конвенція визначає наступні види апартеїду: «а) лишение члена или членов расовой группы или групп права на жизнь и свободу личности; б) умышленное создание для расовой группы или групп таких жизненных условий, которые рассчитаны на ее или их полное или частичное физическое уничтожение; с) любые меры законодательного характера и другие меры, рассчитанные на то, чтобы воспрепятствовать участию расовой группы или групп в политической, социальной, экономической и

культурной жизни страны, и умышленное создание условий, препятствующих полному развитию такой группы или таких групп, в частности, путем лишения членов расовой группы или групп основных прав человека и свобод, включая право на труд, право на создание признанных профсоюзов, право на образование, право покидать свою страну и возвращаться в нее, право на гражданство, право на свободу передвижения и выбора местожительства, право на свободу убеждений и свободное выражение их и право на свободу мирных собраний и ассоциаций; d) любые меры, в том числе законодательного характера, направленные на разделение населения по расовому признаку посредством создания изолированных резерваций и гетто для членов расовой группы или групп, запрещение смешанных браков между членами различных расовых групп, экспроприации земельной собственности, принадлежащей расовой группе или группам или их членам; e) эксплуатация труда членов расовой группы или групп, в частности использование их принудительного труда; f) преследование организаций и лиц путем лишения их основных прав и свобод за то, что они выступают против апартеида» [27].

Особи, які були засуджені за процедуру апартеїду, можуть бути передані до суду будь-якої держави-учасниці Конвенції або до міжнародного трибуналу, заснованого договором. Комісія ООН з прав людини уповноважена скласти список винних у злочинах апартеїду, а також тих, хто вже був притягнутий до відповідальності, на основі інформації, отриманої від держав та компетентних установ ООН.

Особи, винні в сепаратизмі, не можуть використовувати права на притулок та підлягають процедурі видачі злочинців.

У Південній Африці сегрегаційність введена расистами на позиції публічно затвердженої державної політики. Він включає такі чинники, як переселення груп (політика створення резерваций), що означає, що жителі Африки примусово концентруються на невеликих

територіях, де вони позбавлені можливості отримувати дохід; введення обмежень і заборон на пересування африканців у містах; встановити контрацепцію серед небілих мешканців, щоб одночасно зменшити їх кількість і заохочувати білих іммігрантів тощо. Цей уряд на півдні Африки є основою колоніалізму, інструментом домінування над переважною більшістю африканців і небілих.

Генеральна Асамблея та Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй неодноразово засуджували політику апартеїду Південної Африки, називаючи її загрозою миру та безпеці. Влада Південної Африки, однак, ігнорує всі ці рішення, дотримується злочинної політики сепаратистської політики, покладається на певну підтримку деяких імперських держав і передусім США, які продовжують співпрацювати з владою Південної Африки, незважаючи на санкції ООН [27].

Ще одним різновидом ксенофобіє є «сепаратизм – це прагнення до відділення, відокремлення від будь-кого, будь-чого (зазвичай від національних меншин, які виступають за утворення самостійної держави або будь-якої суспільної організації, партії)» [30, с. 1176].

Сепарація характеризується як прагнення до відокремлення, яке проявляється, як правило, у національних меншин у багатонаціональних державах, і метою є не створення держав або національних державних автономій.

Як зауважує К.М. Скулкіна «націоналізм – це ідеологія і політика, що виходить з ідеї національної вищості/переваги і протиставлення своєї нації іншим, і яка підпорядковує загальнолюдські інтереси і цінності національним інтересам. Друге значення націоналізму міститься в прояві відчуття національної виключності, ідеї національного антагонізму, національної замкненості» [28, с. 306].

Ознаки націоналізму:

1) ідеологія та політика в національних відносинах, яка проголошує верховенство національних інтересів над

загальнолюдськими інтересами, правління нації пригнічуючи інші нації, розпалювання національної ворожнечі;

2) спрямований на боротьбу за незалежність народу та нації, проти представників іноземних держав-гнобителів;

3) рух щодо збереження та розвитку культури, національних традицій, мови, літератури, мистецтва тощо.

Тобто націоналізм не завжди має негативне значення, а в деяких випадках це визначення має позитивне значення (як свого роду національний рух, боротьба за свободу). Варіант, як національна перевага однієї нації над іншою/іншими, як відчуття її винятковості, питання психології призводить до пригнічення нації на цій основі іншою, панівною. Згідно з українським словником, шовінізм – це найреакційніша форма націоналізму, яка пропагує національну винятковість, ненависть до інших націй, розпалює ворожнечу між країнами та народами.

2.2. Заходи та механізм профілактики ксенофобії серед молоді

Гармонійний розвиток українського суспільства та держави передбачає вирішення питання мирного співіснування багатьох етнічних спільнот, які проживають на її території, вирішення міграційних питань, інтеграції нових міграційних спільнот, питання толерантного відношення до політичних опонентів, штучного розмежування держави на «Захід» та «Схід», розвиток релігійних спільнот тощо. Зазначенні питання стосуються такого соціально-психологічного явища, як ксенофобія (греч. *xenos* — чужий та *phobos* — страх) і є недостатньо усвідомленими на рівні державної політики та управління.

Починаючи з 1994 року соціологічні дослідження відмічають негативну динаміку зростання ксенофобії в Україні. Данні, щодо збільшення рівня ксенофобії констатують не лише вітчизняні правозахисники, науковці, державні органи, громадські діячі та організації, а й міжнародні правозахисні організації у своїх щорічних доповідях. Зокрема, звіти в яких йдеться про збільшення випадків проявлення ксенофобії ґрунтуються на результатах: моніторингу Омбудсмена, Конгресу національних громад України, Київського міжнародного інституту соціології, Європейської комісії проти расизму; статистичних даних МВС; соціальних досліджень та опитувань окремих науковців: Н. Паніної, О. Горбачової, Л.Мазуки.

Соціально-психологічну природу ксенофобії, її історичні витоки, передумови та причини досліджуються науковцями в межах соціології, політології та психології (в окремих випадках: психіатрії) та ґрунтуються на здобутках таких зарубіжних вчених, як: А. Кельберг та Т. Адорно. Серед науковців, що займалися даною проблемою слід відмітити Ю.Леваду, А.Белоярда, В.Паніотто, М. Кондратьєва, В. Ільїна та інших.

Звичайно, рівень ксенофобії в українському суспільстві не досяг критичної точки, але вирішення даного соціально-психологічного явища потребує не тільки глибокого загального дослідження, але й формування єдиної концептуальної та методологічної бази, правового теоретичного та практичного розвитку його окремих аспектів. Зокрема, невирішених залишається питання, щодо профілактики розвитку ксенофобії та її критичних проявів серед молоді.

Молодь характеризується, як толерантна, мобільна та відкрита до змін категорія суспільства та серед неї непоодинокими є прояви агресивної ксенофобії. Прикладом чого виступає діяльність в Україні ультраправих груп з числа так званого руху «Біла Влада - Скінхед Спектрум» (White Power – Skinhead Spektrum), української філії світової

екстремістської мережі «Кров і Честь» (Blood & Honour), воєнізованої неонацистської секти «Світова Церква Творця Рутенія» (World Church of the Creator Ruthenia). Діяльність їх не обмежується межами групи але й відрізняється пропагандистською діяльністю серед молоді (проведення фестивалів неонацистських музичних гуртів з України та Росії; проведення маршів зі смолоскипами у Києві та Харкові, використовуючи ксенофобські та расистські гасла; організацією для активістів руху так звані воєнізовані "вишколи" на покинутих промислових об'єктах, у лісових таборах, туристичних базах). Крім того, в Інтернеті постійно діють не менше 30 веб-сайтів неонацистського та ультранаціоналістичного характеру [1].

Формами прояву ксенофобії серед молоді є насильницькі злочини, вчинювані організованими групами молодих людей, які належать до груп скінхедів та неофашистів і спрямовані, перш за все, проти іноземних студентів, шукачів притулку, біженців та іммігрантів, бізнесменів, дипломатів, а також проти членів їх сімей [1].

Постановка завдання. Метою даної статті є формування концепції комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді. Методологічними засадами дослідження є принципи, методи і засоби, які забезпечують достовірність знання та вирішення поставлених перед дослідником завдань і цілей. Автор виходить з комплексного розуміння основних методів дослідження і застосовує, по-перше, загальнонаукові — системний, структурно-функціональний, порівняльно-історичний, формально-логічний, а також методи багатофакторності, моделювання; по-друге, ряд загальнофілософських методів, зокрема діалектичний, матеріалістичний та ідеалістичний, принцип історизму; по-третє, спеціальні — формально-юридичний, правового моделювання, політологічний та інші.

Результати. Слід відмітити, що концепція розуміється лат. (conceptio — розуміння) як система поглядів на ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, трактування певних явищ, подій; ідея певної теорії [2].

В межах нашого дослідження ми пропонуємо таке визначення поняття концепції комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді. Отже, це трактування ксенофобії серед молоді як соціально-психологічного явища, розуміння підстав, суб'єктів, об'єктів та форми його прояву, обґрунтування теорій розвитку ксенофобії, система принципів та засобів, механізму формування та реалізації комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді

Перш ніж розкрити концепцію формування комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді слід зупинитися на соціально-психологічному та правовому аналізі даного явища.

В науковій думці не існує єдиного погляду на визначення ксенофобії. Серед них зустрічаються такі визначення даного поняття:

- 1) ксенофобія – страх перед незнайомими особами [2];
- 2) ксенофобія – ненависть, нетерпимість до будь-кого чи будь-чого чужого, незнайомого, незвичного [3, С.351];
- 3) ксенофобія соціальна – особливість менталітету суспільства, яка проявляється в негативному відношенні до соціальних груп або окремих осіб, що сприймаються в якості чужих і тому емоційно неприйнятних, ворожих[4, С.87];
- 4) ксенофобія - це стан, що проявляється у нав'язливому страхі стосовно чужинців чи просто чогось незнайомого, незвичного, чужоземного; ненависть, нетерпимість, неприязнь до представників

іншої нації, віросповідання, культури, іноземців чи представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, незвичного, чужого [5].

Аналізуючи зазначені терміни та ґрунтуючись на дослідженнях даного питання ми можемо вивести таке визначення поняття ксенофобії:

Ксенофобія – це соціально-правове явище, що виражається у психічних станах та почуттях, переконаннях індивіда, групових ідеях та ідеології суспільства і характеризується в негативному відношенні до представників інших етнічних, релігійних, політичних, культурних та економічних груп і формацій.

Серед передумов формування ксенофобії в українському суспільстві слід виділити такі:

- історичний розвиток держави та народу, який був змушений вести національно-визвольну війну з представниками інших держав;

- формування в тоталітарному радянському суспільстві відчуття страху перед «чужими». У різні часи до них відносилися: купці, дворяни, священики, «кулаки», представники інших партій та громадських рухів, «ворог народу» представники капіталістичних держав[4; 6, с.42];

- політична криза останніх років в країні;

Можна виділити такі ознаки ксенофобії: складний характер; багаторівневе явище; комплексний феномен; взаємовплив суб'єкта та об'єкта ксенофобії (взаємодія набуває конфліктного характеру). В основі ксенофобії лежить багато факторів – фізіологічних, психологічних, соціальних, політичних, економічних, демографічних, культурно-історичних, релігійних, етнічних [5].

В силу складності даного феномену визначити всі можливі причини розвитку ксенофобії майже не можливо, але серед тих, що сприяють формуванню ксенофобії в суспільстві, групі чи у особистості можуть бути такі: падіння рівня добробуту населення й ріст рівня бідності; міжетнічні конфлікти, що відбуваються за межами країни,

війни й конфлікти в інших регіонах світу, які широко висвітлюються в засобах масової інформації й стають медіа-подіями [7]; слабка інтеграція іноземців у місцеві громади; суспільні стереотипи (наприклад: можливого захоплення робочих місць і наступний ріст конкуренції на ринку праці); загальне падіння рівня культури; пасивна роль ЗМІ в процесі формування громадської думки відносно іноземних громадян, що перебувають на території України [8]; популяризація окремих ксенофобських ідей на рівні держави в процесі передвиборчої пропаганди або їх використання як засобу політичної боротьби.

Серед теорій виникнення ксенофобії домінують дві, це – економічна теорія та теорія когнітивно-лінгвістичної орієнтації.

Економічна теорія пояснює, що виникає та розвивається ксенофобія у випадку збільшення упередженості. Де контактують між собою представники різних етнічних чи расових груп, які є нерівними у економічному або соціальному плані, і одна група домінує над іншою то обидві втягнуті в конкурентну боротьбу.

Теорія когнітивно-лінгвістичної орієнтації наголошує на тому, що стереотипи слугують спрощенню комунікації усередині груп та посиленню почуття належності до них, особливо за часів радикальних соціальних змін, коли формуються групові інтереси та механізми їхнього захисту [1].

Здійснивши аналіз наукових здобутків окремих вчених ми можемо запропонувати власну структуру ксенофобії:

I. Суб'єктами ксенофобії виступають:

а) особа (фактори, що впливають на формування та ступінь прояву ксенофобії – індивідуально-психологічні особливості суб'єкта, особливості виховання, процесу соціалізації, освіти, впливу мікро-, макросередовища та інформаційного простору на формування особистих моральних якостей, рівня правової свідомості та правової поведінки тощо); б) група (вплив цінностей і норм референтної групи, механізми

групового тиску); в) суспільство (ідеологія, звичаї і традиції, соціально-економічні, політичні, демографічні процеси, міжнародні тенденції розвитку світового суспільства тощо) [5].

II. Об'єктами ксенофобії виступають:

1. Особа, як представник: а) представники інших націй, раси, народів, країн; б) представники опозиційних політичних сил; в) представник іншої культури; г) представників іншої релігії; д) представники різного соціально-економічного рівня (з різним рівнем достатку).

2. Група: а) соціальна спільнота (сексуальні меншини, хворі на СНІД); б) маргінальна група (алкоголіки, наркомани, безпритульні, злочинці); в) релігійні спільноти (мусульмани, представники іудаїзму, віруючі різних конфесій тощо); г) національні меншини, які проживають на території держави; д) політичні партії; е) групи субкультури (панки, емо, готи)

2. Суспільство чи країна а) іноземна країна; б) міжнародна організація; в) група країн чи альянс.

III. Внутрішня чи зовнішня суспільна спрямованості ксенофобія поділяється на: а) об'єкт всередині суспільства (біженці, трудові мігранти, іновірці, курс розвитку держави, нормативно-правові заходи регулювання окремих відносин, непопулярні заходи уряду тощо); б) «зовнішні вороги» (тенденції розвитку окремих країн, міжнародної спільноти, культурні елементи, що вважаються чужими).

IV. Ступень прояву ксенофобії набуває таких форм: а) має латентний характер та не потребує психологічної корекції; б) крайні форми прояву: шовінізм, расизм, антисемітизм, фашизм.

V. Параметри ксенофобії поділяється на:

1. Рівень інтенсивності ксенофобії: а) периферійна (проявляється як реакції на конкретну „провокаційну” ситуацію); б) максимально інтенсивна (складає основу особистісних ціннісних орієнтації та

виражається в активних діях боротьби з „чужими” та є основним мотивом діяльності як ідейна та світоглядна форма) [5].

2. Складність ідеї ксенофобії: а) «моноїдейна» ксенофобія (гомофобія чи антисемітизм); б) тотально ідеологічна ксенофобія (наприклад, релігійна ксенофобія, за якої „єретиками” є всі, хто не сповідує ту ж віру, що й суб’єкт). Останній вид може мати різний рівень ксенофобії до представників різних груп, Ада погіршення ставлення до однієї якоїсь групи тягне за собою і погіршення ставлення до всіх інших (гала-ефект) [5].

Звичайно, така структура не є ідеальною, але на нашу думку є достатньою для формування концепції комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді.

Для людини (групи людей), яка перебуває у стані ксенофобії, характерне неадекватне переживання цього почуття: побоювання, переляк, жах, тривога. Отже прояви ксенофобії можуть варіювати за формою, в залежності від її інтенсивності у певного суб’єкта. Серед найбільш поширених форм поведінки „ксенофобної людини” виокремлюють: уникання контактів, втечу, самоізоляцію, агресивну поведінку. У свою чергу, агресивні дії можуть проявлятися вербально (від бесід у колі знайомих до виступів на мітингах, у ЗМІ) або фізично (від побоїв окремих представників об’єкта ксенофобії до геноциду) [5].

Окремо, необхідно зупинитися на правовому регулюванні попередження проявів ксенофобії в Україні.

Наприклад, захист прав національних меншин в Україні забезпечується Конституцією України (ст. 11, 24, 26, 35, 37), Законами „Про національні меншини в Україні” (ст. 18) та „Про місцеве самоврядування в Україні” (стаття 3), „Про правовий статус іноземців” (ст. 2, 17).

Україна взяла на себе міжнародні правові зобов'язання, зокрема, є учасницею декількох договорів з прав людини, які мають безпосереднє відношення до протидії расовій дискримінації. Зокрема, міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП), Європейська конвенція по захисту прав людини та основних свобод (ЄКПЛ), Міжнародний пакт про економічні, культурні та соціальні права (МПЕКСП), Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, негуманних або таких, що порушують права людини видів поведження та покарання („Конвенція проти катувань”), а також Конвенція по ліквідації усіх форм дискримінації проти жінок. Україна також є державою-учасницею договору ООН, спрямованого на викорінення та заборону дискримінації, Міжнародної конвенції по ліквідації всіх форм расової дискримінації (Конвенція по расовій дискримінації) [8].

Як член Ради Європи та ОБСЄ Україна ратифікувала значну частину міжнародних документів, прийнятих європейською спільнотою з метою захисту уразливих категорій населення (мігранти, етнічні меншини) від проявів расизму та ксенофобії.

Серед них:

Декларація ЮНЕСКО принципів терпимості (1995 р.);

Декларація ЮНЕСКО про раси та расові забобони (1978 р.);

Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, що стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи;

Європейська конвенція про громадянство (1997 р.)[8].

Європейська соціальна хартія (1996 р.);

Як бачимо, коло нормативно-правових актів, що покликані запобігати розвитку ксенофобії в українському середовищі досить широке. Але слід відмітити, що правовий механізм є недосконалим і потребує подальшого розвитку з інтеграцією кращого світового досвіду в даній сфері.

На даний момент в Україні існує система державних органів до повноважень яких відноситься профілактика проявів ксенофобії:

1) структурі Міністерства внутрішніх справ створено відділ напрацювання та реалізації стратегії боротьби з етнічною злочинністю;

2) у Службі безпеки – підрозділ із виявлення та припинення дій, спрямованих на розпалювання расової чи національної ворожнечі;

3) у Міністерстві закордонних справ запроваджено посаду Посла з особливих доручень із питань протидії расизму, ксенофобії та дискримінації.;

4) департаменти, що займаються вирішенням проблеми расизму;

5) при Державному комітеті у справах національностей та релігій створено Міжвідомчу робочу групу з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості, до складу якої увійшли фахівці з восьми відповідних центральних органів виконавчої влади та науковці [8].

Важливу роль у подоланні проблеми расизму та ксенофобії відіграють недержавні українські та міжнародні організації, такі як Міжнародна організація з міграції в Україні, Східно-Європейський Інститут розвитку, Конгрес національних громад України та інші. 21 травня 2009 р., у Всесвітній день культурного розмаїття в ім'я діалогу та розвитку, Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні від імені Ініціативи Розмаїття розпочало соціальну кампанію з підвищення обізнаності українського суспільства щодо культурного діалогу в Україні та створення позитивного іміджу мультикультурної громади [8].

Висновки. Отже, враховуючи вищезазначене ми можемо визначити такі напрями формування концепції комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді:

- розробити нормативно-правову базу законодавчого закріплення посилення гарантій захисту від проявів ксенофобії;
- створити міжвідомчий моніторинговий центр, який займався б збором, узагальненням та аналізом інформації про різні форми проявів ксенофобії та здійснював моніторинг стану виконання законів й інших нормативно-правових актів України в цій сфері і вжити заходів щодо забезпечення їх безумовного виконання;
- здійснювати активізацію діяльності державних структур та громадських організацій та налагодити взаємодію між державними органами різних рівнів з чітким розподілом функцій та повноважень щодо формування та реалізації комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді;
- посилити міжнародне молодіжне співробітництво в сфері формування та реалізації комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді з залученням коштів міжнародних фондів та організацій для реалізації комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді. При цьому посилити контроль за цільовим використанням коштів виділених для реалізації комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді.

Перспективами подальшого наукового дослідження даного напрямку полягає у формування принципів концепції та змісту комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді.

ВИСНОВКИ

Гармонійний розвиток українського суспільства та держави передбачає вирішення питання мирного співіснування багатьох етнічних спільнот, які проживають на її території, вирішення міграційних питань, інтеграції нових міграційних спільнот, питання толерантного відношення до політичних опонентів, штучного розмежовування держави на «Захід» та «Схід», розвитку релігійних спільнот тощо. Зазначені питання стосуються такого соціально-психологічного явища, як ксенофобія і є недостатньо усвідомленими на рівні державної політики та управління.

Починаючи з 1994 року соціологічні дослідження відмічають негативну динаміку зростання ксенофобії в Україні. Данні, щодо збільшення рівня ксенофобії констатують не лише вітчизняні правозахисники, науковці, державні органи, громадські діячі та організації, а й міжнародні правозахисні організації у своїх щорічних доповідях. Зокрема, звіти в яких йдеться про збільшення випадків проявлення ксенофобії ґрунтуються на результатах: моніторингу Омбудсмена, Конгресу національних громад України, Київського міжнародного інституту соціології, Європейської комісії проти расизму; статистичних даних МВС; соціальних досліджень та опитувань окремих науковців.

Соціально-психологічну природу ксенофобії, її історичні витоки, передумови та причини досліджуються науковцями в межах соціології, політології та психології (в окремих випадках: психіатрії) та ґрунтуються на наукових здобутках.

Звичайно, рівень ксенофобії в українському суспільстві не досяг критичної точки, але вирішення даного соціально-психологічного явища потребує не тільки глибокого загального дослідження, але й формування єдиної концептуальної та методологічної бази, правового теоретичного

та практичного розвитку його окремих аспектів. Зокрема, невирішених залишається питання, щодо профілактики розвитку ксенофобії та її критичних проявів серед молоді.

Молодь характеризується, як толерантна, мобільна та відкрита до змін категорія суспільства та серед неї непоодинокими є прояви агресивної ксенофобії. Прикладом чого виступає діяльність в Україні ультраправих груп з числа так званого руху «Біла Влада - Скінхед Спектрум» (White Power – Skinhead Spektrum), української філії світової екстремістської мережі «Кров і Честь» (Blood & Honour), воєнізованої неонацистської секти «Світова Церква Творця Рутенія» (World Church of the Creator Ruthenia). Діяльність їх не обмежується межами групи але й відрізняється пропагандистською діяльністю серед молоді (проведення фестивалів неонацистських музичних гуртів з України; проведення маршів зі смолоскипами у Києві та Харкові, використовуючи ксенофобські та расистські гасла; організацією для активістів руху так звані воєнізовані "вишколи" на покинутих промислових об'єктах, у лісових таборах, туристичних базах). Крім того, в Інтернеті постійно діють не менше 30 веб-сайтів неонацистського та ультранаціоналістичного характеру.

Формами прояву ксенофобії серед молоді є насильницькі злочини, вчинювані організованими групами молодих людей, які належать до груп скінхедів та неофашистів і спрямовані, перш за все, проти іноземних студентів, шукачів притулку, біженців та іммігрантів, бізнесменів, дипломатів, а також проти членів їх сімей.

Концепція комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді – це трактування ксенофобії серед молоді як соціально-психологічного явища, розуміння підстав, суб'єктів, об'єктів та форми його прояву, обґрунтування теорій розвитку ксенофобії, система принципів та засобів, механізму

формування та реалізації комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді

Ксенофобія – це соціально-правове явище, що виражається у психічних станах та почуттях, переконаннях індивіда, групових ідеях та ідеології суспільства і характеризується в негативному відношенні до представників інших етнічних, релігійних, політичних, культурних та економічних груп і формацій.

Серед передумов формування ксенофобії в українському суспільстві слід виділити такі:

- історичний розвиток держави та народу, який був змушений вести національно-визвольну війну з представниками інших держав;

- формування в тоталітарному радянському суспільстві відчуття страху перед «чужими». У різні часи до них відносилися: купці, дворяни, священики, «кулаки», представники інших партій та громадських рухів, «ворог народу» представники капіталістичних держав;

- політична криза останніх років в країні;

- гібридна війна РФ проти України.

Можна виділити такі ознаки ксенофобії: складний характер; багаторівневе явище; комплексний феномен; взаємовплив суб'єкта та об'єкта ксенофобії (взаємодія набуває конфліктного характеру). В основі ксенофобії лежить багато факторів – фізіологічних, психологічних, соціальних, політичних, економічних, демографічних, культурно-історичних, релігійних, етнічних.

В силу складності даного феномену визначити всі можливі причини розвитку ксенофобії майже не можливо, але серед тих, що сприяють формуванню ксенофобії в суспільстві, групі чи у особистості можуть бути такі: падіння рівня добробуту населення й ріст рівня бідності; міжетнічні конфлікти, що відбуваються за межами країни, війни й конфлікти в інших регіонах світу, які широко висвітлюються в

засобах масової інформації й стають медіа-подіями; слабка інтеграція іноземців у місцеві громади; суспільні стереотипи (наприклад: можливого захоплення робочих місць і наступний ріст конкуренції на ринку праці); загальне падіння рівня культури; пасивна роль ЗМІ в процесі формування громадської думки відносно іноземних громадян, що перебувають на території України; популяризація окремих ксенофобських ідей на рівні держави в процесі передвиборчої пропаганди або їх використання як засобу політичної боротьби.

Серед теорій виникнення ксенофобії домінують дві, це – економічна теорія та теорія когнітивно-лінгвістичної орієнтації.

Економічна теорія пояснює, що виникає та розвивається ксенофобія у випадку збільшення упередженості. Де контактують між собою представники різних етнічних чи расових груп, які є нерівними у економічному або соціальному плані, і одна група домінує над іншою то обидві втягнуті в конкурентну боротьбу.

Теорія когнітивно-лінгвістичної орієнтації наголошує на тому, що стереотипи слугують спрощенню комунікації усередині груп та посиленню почуття належності до них, особливо за часів радикальних соціальних змін, коли формуються групові інтереси та механізми їхнього захисту.

Здійснивши аналіз наукових здобутків окремих вчених ми можемо запропонувати власну структуру ксенофобії:

I. Суб'єктами ксенофобії виступають:

а) особа (фактори, що впливають на формування та ступінь прояву ксенофобії – індивідуально-психологічні особливості суб'єкта, особливості виховання, процесу соціалізації, освіти, впливу мікро-, макросередовища та інформаційного простору на формування особистих моральних якостей, рівня правової свідомості та правової поведінки тощо); б) група (вплив цінностей і норм референтної групи, механізми групового тиску); в) суспільство (ідеологія, звичаї і традиції, соціально-

економічні, політичні, демографічні процеси, міжнародні тенденції розвитку світового суспільства тощо).

II. Об'єктами ксенофобії виступають:

1. Особа, як представник: а) представники інших націй, раси, народів, країн; б) представники опозиційних політичних сил; в) представник іншої культури; г) представників іншої релігії; д) представники різного соціально-економічного рівня (з різним рівнем достатку).

2. Група: а) соціальна спільнота (сексуальні меншини, хворі на СНІД); б) маргінальна група (алкоголіки, наркомани, безпритульні, злочинці); в) релігійні спільноти (мусульмани, представники іудаїзму, віруючі різних конфесій тощо); г) національні меншини, які проживають на території держави; д) політичні партії; е) групи субкультури (панки, емо, готи)

2. Суспільство чи країна а) іноземна країна; б) міжнародна організація; в) група країн чи альянс.

III. Внутрішня чи зовнішня суспільна спрямованості ксенофобія поділяється на: а) об'єкт всередині суспільства (біженці, трудові мігранти, іновірці, курс розвитку держави, нормативно-правові заходи регулювання окремих відносин, непопулярні заходи уряду тощо); б) «зовнішні вороги» (тенденції розвитку окремих країн, міжнародної спільноти, культурні елементи, що вважаються чужими).

IV. Ступень прояву ксенофобії набуває таких форм: а) має латентний характер та не потребує психологічної корекції; б) крайні форми прояву: шовінізм, расизм, антисемітизм, фашизм.

V. Параметри ксенофобії поділяється на:

1. Рівень інтенсивності ксенофобії: а) периферійна (проявляється як реакції на конкретну „провокаційну” ситуацію); б) максимально інтенсивна (складає основу особистісних ціннісних орієнтації та

виражається в активних діях боротьби з „чужими” та є основним мотивом діяльності як ідейна та світоглядна форма).

2. Складність ідеї ксенофобії: а) «моноїдейна» ксенофобія (гомофобія чи антисемітизм); б) тотально ідеологічна ксенофобія (наприклад, релігійна ксенофобія, за якої „єретиками” є всі, хто не сповідує ту ж віру, що й суб’єкт). Останній вид може мати різний рівень ксенофобії до представників різних груп, Ада погіршення ставлення до однієї якоїсь групи тягне за собою і погіршення ставлення до всіх інших (гала-ефект).

Для людини (групи людей), яка перебуває у стані ксенофобії, характерне неадекватне переживання цього почуття: побоювання, переляк, жах, тривога. Отже прояви ксенофобії можуть варіювати за формою, в залежності від її інтенсивності у певного суб’єкта. Серед найбільш поширених форм поведінки „ксенофобної людини” виокремлюють: уникання контактів, втечу, самоізоляцію, агресивну поведінку. У свою чергу, агресивні дії можуть проявлятися вербально (від бесід у колі знайомих до виступів на мітингах, у ЗМІ) або фізично (від побоїв окремих представників об’єкта ксенофобії до геноциду) [5].

Окремо, необхідно зупинитися на правовому регулюванні попередження проявів ксенофобії в Україні.

Наприклад, захист прав національних меншин в Україні забезпечується Конституцією України (ст. 11, 24, 26, 35, 37), Законами „Про національні меншини в Україні” (ст. 18) та „Про місцеве самоврядування в Україні” (стаття 3), „Про правовий статус іноземців”(ст. 2, 17).

Україна взяла на себе міжнародні правові зобов’язання, зокрема, є учасницею декількох договорів з прав людини, які мають безпосереднє відношення до протидії расовій дискримінації. Зокрема, міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП), Європейська конвенція по захисту прав людини та основних свобод (ЄКПЛ),

Міжнародний пакт про економічні, культурні та соціальні права (МПЕКСП), Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, негуманних або таких, що порушують права людини видів поводження та покарання („Конвенція проти катувань”), а також Конвенція про ліквідації усіх форм дискримінації проти жінок. Україна також є державою-учасницею договору ООН, спрямованого на викорінення та заборону дискримінації, Міжнародної конвенції про ліквідації всіх форм расової дискримінації (Конвенція про расовій дискримінації) [8].

Як член Ради Європи та ОБСЄ Україна ратифікувала значну частину міжнародних документів, прийнятих європейською спільнотою з метою захисту уразливих категорій населення (мігранти, етнічні меншини) від проявів расизму та ксенофобії. Серед них: Декларація ЮНЕСКО про раси та расові забобони (1978 р.), Декларація ЮНЕСКО принципів терпимості (1995 р.), Європейська соціальна хартія (1996 р.), ратифікована Україною у 2006 році. З метою запобігання поширенню ксенофобії, расистської та антисемітської інформації через комп’ютерні системи у квітні 2005 року Україна підписала Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, що стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп’ютерні системи. Запобігання дискримінації як складової расизму та ксенофобії передбачено положеннями Європейської конвенції про громадянство (1997 р.), ратифікованої Україною лише у грудні 2007 року [8].

Як бачимо, коло нормативно-правових актів, що покликані запобігати розвитку ксенофобії в українському середовищі досить широке. Але слід відмітити, що правовий механізм є недосконалим і потребує подальшого розвитку з інтеграцією кращого світового досвіду в даній сфері.

На даний момент в Україні існує система державних органів до повноважень яких відноситься профілактика проявів ксенофобії: 1) структурі Міністерства внутрішніх справ створено відділ

напрацювання та реалізації стратегії боротьби з етнічною злочинністю; 2) у Службі безпеки України – підрозділ із виявлення та припинення дій, спрямованих на розпалювання расової чи національної ворожнечі; 3) у Міністерстві закордонних справ запроваджено посаду Посла з особливих доручень із питань протидії расизму, ксенофобії та дискримінації.; 4) департаменти, що займаються вирішенням проблеми расизму; 5) при Державному комітеті у справах національностей та релігій створено Міжвідомчу робочу групу з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості, до складу якої увійшли фахівці з восьми відповідних центральних органів виконавчої влади та науковці.

Важливу роль у подоланні проблеми расизму та ксенофобії відіграють недержавні українські та міжнародні організації, такі як Міжнародна організація з міграції в Україні, Східно-Європейський Інститут розвитку, Конгрес національних громад України та інші. 21 травня 2009 р., у Всесвітній день культурного розмаїття в ім'я діалогу та розвитку, Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні від імені Ініціативи Розмаїття розпочало соціальну кампанію з підвищення обізнаності українського суспільства щодо культурного діалогу в Україні та створення позитивного іміджу мультикультурної громади [8].

Напрямами формування концепції комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді є:

- розробити нормативно-правову базу законодавчого закріплення посилення гарантій захисту від проявів ксенофобії;
- створити міжвідомчий моніторинговий центр, який займався б збором, узагальненням та аналізом інформації про різні форми проявів ксенофобії та здійснював моніторинг стану виконання законів й інших нормативно-правових актів України в цій сфері і вжити заходів щодо забезпечення їх безумовного виконання;

- здійснювати активізацію діяльності державних структур та громадських організацій та налагодити взаємодію між державними органами різних рівнів з чітким розподілом функцій та повноважень щодо формування та реалізації комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді;

- посилити міжнародне молодіжне співробітництво в сфері формування та реалізації комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді з залученням коштів міжнародних фондів та організацій для реалізації комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді. При цьому посилити контроль за цільовим використанням коштів виділених для реалізації комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді.

Перспективами подальшого наукового дослідження даного напрямку полягає у формування принципів концепції та змісту комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація принципів толерантності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503#Text (дата звернення: 13.10.21 р).
2. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: у 2 т. / за ред. Є. Н. Головахи, М.О. Шульги. Т. 2: Таблиці і графіки. К. : Ін-т соціології НАН України, 2011. 480 с.
3. Скулкіна К. М. Генезис ксенофобії. Юридична психологія, № 1, 2015. С. 165-178.
4. Соловей А. Ксенофобія в сучасній Україні (політико-культурологічний аналіз). *Вісник Прикарпатського університету*. 2011. № 4-5. С. 147-153.
5. Дольник В. Р. Homo militaris. *Знание-Сила*. 1994. № 1–3. URL: http://www.znanie-sila.ru/projects/intro_7.html (дата звернення: 05.10.21 р).
6. Гобино Ж. А. Опыт о неравенстве человеческих рас / Ж.А. Гобино. М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2000. 765 с.
7. Кон И. Психология предрассудка. *Новый мир*. 1966. № 9. С. 187-205.
8. Евгеньева Т. В. Образ «врага» как фактор формирования национальной идентичности современной российской молодежи. *Полития*. 2007. № 3. С. 83-92.
9. Поршнева Б. Ф. Социальная психология и история: [моногр.]. М., 1979. 232 с.
10. Зеркин Д. П. Основы конфликтологии: [курс лекций]. Ростов н/Д : Феникс, 1998. 480 с.

11. Борусьяк Л. Ф. Патриотизм как ксенофобия (результаты опроса молодых москвичей). *Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии*. 2004. № 6 (74). С. 58–70.
12. Гавловська А.О. Проблема профілактики ксенофобії серед молоді. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/2166/3.%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%90%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A4%D0%86%D0%9B%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%98%20%D0%9A%D0%A1%D0%95%D0%9D%D0%9E%D0%A4%D0%9E%D0%91%D0%86%D0%87%20%D0%A1%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%94%20%D0%9C%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%94%D0%86.pdf?sequence=1> (дата звернення: 05.10.21 р).
13. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1988. 304 с.
14. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика как новое мировидение: диалог с Пригожины. *Вопросы философии*. 1992. № 12.
15. Шмельгаузен И.И. Избранные труды. Пути и закономерности эволюционного процесса. М.: Наука, 1983.
16. Чупринкова Н.И. Психология умственного развития: принцип дифференциации. М.: Наука, 1997. 212 с.
17. Современная психология. М.: ИНФА-М, 1999. 688 с.
18. Асмолов А.Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа. М.: Смысл, 2001. 416 с.
19. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.: В.І.Волович, В.І.Тарасенко, М.В.Захарченко та ін.; Під заг. ред. В.І.Воловича. К.: Укр.. центр духовн. Культури, 1998. 736 с.
20. Смелзер Н.Дж. Социология. *Социологические исследования*. 1991. № 6. С. 122-134.
21. Слободчиков В.И. Категория возраста в психологии и педагогике развития. *Вопросы психологии*. 2001. № 2. С. 37-49.

22. Сав'юк О.В. Проблема ксенофобії та расизму в Україні: соціально-правовий аспект. НАУКОВИЙ ВІСНИК. Львівського державного університету внутрішніх справ 2 (2)'2012 . С. 78-86.

23. План заходів щодо протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2008-2009 роки URL: https://mvs.gov.ua/upload/file/proti_rasizmu2.pdf (дата звернення: 05.10.21 р).

24. Міжнародної конвенції про ліквідацію від 21.12.1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 05.10.21 р).

25. Сегрегація. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D1%E5%E3%F0%E5%E3%E0%F6%B3%FF> (дата звернення: 06.10.21 р).

26. Апартеїд. Юридичний словник. URL: <http://pravoporada.com.ua/yurydychniy-slovník/67-aa/290-apartyid> (дата звернення: 07.10.21 р).

27. Міжнародна конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_149#Text (дата звернення: 08.10.21 р).

28. Скулкіна К.М. КСЕНОФОБИЯ: АНАЛІЗ ТА ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ. Вісник Національного університету оборони України 6 (37) / 2013. С. 304-310.

29. Панина Н. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофоби и антисемитизма в современной Украине. *Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии.* 2006. № 1 (81). С.26-38

30. Большой толковый словарь русского языка./ Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. СПб.: «Норинт», 1998. 1536 с.

31. Великий тлумачний словник української мови URL: <http://www.slovnuk.net> (дата звернення: 09.10.21 р).
32. Большой толковый словарь (Collins) Том 1 (А-О): Пер. с англ. М.: Вече, АСТ, 1999. 651 с.
33. Социальная психология. Словарь / Под. ред. М.Ю. Кондратьева. Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / Ред.-сост. Л.А. Карпенко. Под общ. ред. А.В. Петровского. — М.: ПЕР СЭ, 2006. 176с.
34. Горбачова О.Явище ксенофобії: соціально-психологічний вимір Український центр політичного менеджменту. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=91&c=> (дата звернення: 09.10.21 р).
35. Паніотто В.Динаміка ксенофобії й антисемітизму в Україні (1994-2007) URL: <http://www.kiis.com.ua/txt/doc/nov/p.pdf> (дата звернення: 09.10.21 р).
36. Мазука Л. Оптимізація державної політики щодо попередження та протидії проявам ксенофобії та расизму в Україні URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/September09/17.htm> (дата звернення: 10.10.21 р).
37. Борусяк, Л. (2004). Патриотизм как ксенофобия (результаты опроса молодых москвичей). Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии, (6).
38. Шевченко, О. М., & Штофер, Л. Л. (2015). Ксенофобия как эффективная технология современных информационных войн. Гуманитарий Юга России, (1).
39. Гавловська, А. О. "Формування концепції комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді." (2011). URL:<http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/149/1.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.10.21 р).